

“תיבת פנדורה”: עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

אמתי מרמור, ליה לוי וקרמית כץ

בוועדות תכנון טיפול והערכה במחלקות לשירותים חברתיים בישראל מתקבלות החלטות הנוגעות בחייהם של ילדים ובני נוער בסיכון. יושבים בהן אנשי מקצוע, ברובם עובדים סוציאליים, והם מתלבטים בשאלת שיתופם של ילדים בוועדות. במחקר הנוכחי רואיינו 12 עובדים סוציאליים בעלי תפקידים שונים בוועדות. המחקר נסמך על חקירה איכותנית-נטורליסטית, המאפשרת איזון בין שמיעה אקטיבית של חוויותיו של האחר ובין הגשת דבריו לקורא ללא התערבות פרשנית משמעותית. המחקר הנוכחי מציג מחשבות ותחושות מורכבות של עובדים סוציאליים בבואם להתמודד עם דילמות הנגזרות משיתוף הילדים בוועדות ומצביע על קשיים הנובעים מהעדר מדיניות סדורה והעדר מנגנוני תמיכה ממוסדים לסיוע בדילמות אלה. המחקר מחזק ממצאי מחקרים קודמים, שלפיהם אין שיתוף מספיק של ילדים בוועדות, ומספק לכך סיבות שהעלו המראיינים. ממצאי המחקר מצביעים על החשיבות של שיפור הכשרת העובדים הסוציאליים החברים בוועדות ושל שיפור ההנחיות כך שיספקו מענה למקרים סבוכים בעבודתם.

מלות מפתח: שלום הילד, ועדות תכנון טיפול והערכה, שיתוף בקבלת החלטות, מחקר איכותני

מבוא

בשנת 1989 פורסמה האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד, המפרטת ומדגישה את זכויותיהם של ילדים ואת היותם שווים בפני החוק. אמנה זו אומצה במדינות רבות בעולם וגם בישראל (מורג, 2010). בסעיף 12 של האמנה נכתב:

1. מדינות חברות יבטיחו לילד המסוגל לחוות דעה משלו את הזכות להביע דעה כזו בחופשיות בכל עניין הנוגע לו, תוך מתן משקל ראוי לדעותיו, בהתאם לגילו ומידת בגרותו של הילד.

הערה: בכל מקום שכתוב “ילד” או “ילדים” הכוונה גם לילדות, לנערים ולנערות.

2. למטרה זו תינתן לילד הזדמנות להישמע בכל הליך שיפוטי או מינהלי הנוגע לו במישרין או בעקיפין באמצעות נציג או גוף מתאים, בצורה המתאימה לסדרי הדין שבדין הלאומי.

בינואר 2011 חיו במדינת ישראל כ-344,000 ילדים המוגדרים ילדים בסיכון (ויסבלאי, 2012). כאשר יש צורך מקצועי בדין במצבם ובגורלם של ילדים אלו הוא נעשה בוועדות תכנון טיפול והערכה. ועדות אלו מתקיימות במחלקות לשירותים חברתיים בכל מועצה או רשות מקומית וכפופות לה. יו"ר הוועדה הוא מנהל המחלקה לשירותים חברתיים או אדם מטעמו, אשר עבר הכשרה ייחודית לתפקיד. צוות הוועדה הוא רב-תחומי ובין-תחומי, וחברים בו עו"ס לחוק נוער, אנשי טיפול, אנשי חינוך ועורכי דין שבאים מטעמן של המשפחות או כמינוי של בית המשפט לשם ייצוג הילד. מטרת פורום הוועדה לדון בשלומם של ילדים בסיכון. זהו הכלי העיקרי של משרד הרווחה והשירותים החברתיים לגיבוש תוכנית התערבות אשר תבטא את טובתו של הילד, מושא הדיון, ובכללה לוח זמנים לביצוע הפעולות הכרוכות בטיפול. לוועדות אלו כוח משמעותי והן יכולות להורות, לדוגמה, על הוצאת ילד מביתו (ועדת החלטה, 1995; סילמן, 2014).

בעקבות הצטרפותה של ישראל לחותמות על האמנה לזכויות הילד של האו"ם, ובהמשך למסקנות והמלצות של ועדות שונות, ובראשן ועדת גילת וועדת רוטלוי, התקבלו בארץ כבר לפני עשור החלטות אשר דורשות את שמיעת קולם של ילדים בכל החלטה הנוגעת לחייהם, בכלל זה בוועדות תכנון טיפול והערכה. בשנת 2008 החל משרד הרווחה והשירותים החברתיים ביישומה של רפורמה בנושא זה. על פי הנחיות הרפורמה יש להזמין ילד עד גיל 12 לפגישה עם עובד סוציאלי או עם מרכז הוועדה, ודברי הילד יבואו לדיון בוועדה. ילד מעל גיל 12 יוזמן לוועדה אלא אם יעדיף שלא להיות נוכח, או שהעובד הסוציאלי סבור שטובתו היא שלא ישתתף, או שישתתף באופן חלקי (סילמן, 2014). מתוך דו"ח מבקר המדינה עולה כי הנחיות אלו לא יושמו בפועל, והנושא טרם הוטמע (שפירא, 2012). במאמר העוסק בהערכת הרפורמה נאמר כי ככלל לא נשמע קולם של הילדים, והרפורמה בדבר השמעת קולם של הילדים לא יושמה באופן גורף (אלפנדרי, 2016).

מהמחקר הנוכחי עולה, כי שיתוף ילדים בקבלת החלטות הוא אתגר מורכב העומד בפני אנשי המקצוע בתחום. מחקרים שנערכו בישראל על שיתוף ילדים בקבלת החלטות בבית המשפט לענייני משפחה (שורק וריבקין, 2010) ובוועדות השמה של החינוך המיוחד (עוזיאלי, 2012) הצביעו על שביעות רצון גבוהה של הילדים והוריהם מהשתתפותם. כמו כן, מחקרים מצאו כי שיתוף ילדים תורם לשיתוף פעולה ביישום התוכנית הטיפולית (Munro, 2011) וכן תורם להתפתחותם של הילדים (Schofield, 2005). לעומת זאת, מחקרים אחרים ציינו את הקושי של עובדים סוציאליים בעניין זה,

“היכת פנדורה”: עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

ועיקר טענותיהם נוגעות לפגיעה פוטנציאלית בילד בגלל חשיפה למידע באופן לא מותאם (בן אריה, וינדמן ונחנסון-אנקרי, 2008; עוזיאלי, 2012). במחקר שבדק את שיתופם של ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה נמצא, כי להשתתפות בוועדות במתכונתן הנוכחית הייתה השפעה הרסנית על הילדים, ונתוני המעקב של הוועדות שנבדקו במחקר מצאו שינוי שלילי בעמדות רוב הילדים כלפי התערבות מקצועית ואי-אמון במערכת, בששת החודשים שלאחר השתתפותם בוועדה (אלפנדרי, 2016). גם במחקר הנוכחי הביעו העובדים הסוציאליים חשש מפני פגיעה בתמימותם של הילדים, והדגישו את הסכנות הכרוכות בשילובם בוועדה.

סוגיית השתתפותם של ילדים בתהליכי קבלת החלטות ובוועדות תכנון טיפול והערכה לא נחקרה רבות, אך יש מחקרים על השתתפות ילדים בהליכים משפטיים ועל מתן עדות, ומחקרים אלה עשויים לשפוך אור על סוגיות רלוונטיות להשתתפותם של ילדים בוועדות. בתחומים אלו רווחה במשך שנים התפיסה שילדים אינם אמינים דיים למתן עדות, ותפיסה זו הביאה להדרתם, הלכה למעשה, ממערכת המשפט. לקראת סוף שנות ה-80 ותחילת שנות ה-90 של המאה ה-20 התחילו להתפרסם בתקשורת מקרים רבים של פגיעות פיזיות ומיניות שבהם היו מעורבים ילדים, והחלו להצטבר ראיות על חשיבות שמיעת קולם של ילדים כעדים לפשעים שנפגעו מהם או לפשעים שהיו חשופים להם (Malloy, La Rooy, Lamb, & Katz, 2011). מחקרים רבים ניסו לעמוד על המגבלות והאתגרים הקשורים לגיל הצעיר, יכולת הזיכרון של ילדים, הקלות היחסית שבה הם נתונים למניפולציות וכן יכולת לתת אמון אשר אפשר ונפגמה בעקבות נסיבות חייהם, אך גם על הדרכים שבהן ילדים יכולים לספק עדות מהימנה. המגמה הכללית המוצגת במחקרים אלה היא שילדים מסוגלים לספק עדות מהימנה אם המראיינים מודעים ליכולותיהם של הילדים ומתאימים להן את דרכי הריאיון (Malloy et al., 2011). זיהוי האתגרים בהקשר של עדות ילדים סיפק בסיס נרחב לקידום פעילות מותאמת עבור ילדים במערכת המשפטית (Chae, Goodman, Bederian-Gardner, & Lindsay, 2011). בדינוני ועדת רוטלוי בנושא זכויות ילדים בהליך הפלילי בישראל נאמר כך:

אין כל צורך לבחון יכולות של ילדים כדי לומר אם הזכות נתונה לילד זה או אחר אם לאו. ניתן להביא את דעתו של כל ילד אם הוא נשמע על ידי גורם מתאים. (רוטלוי, 2003)

באמירתה זו מהדהדת הוועדה את מסקנות האמנה הבין-לאומית בדבר זכויות הילד, וגם את טבעה העמום. השאלה מיהו “הגורם המתאים” להשמיע את קול הילד נשארת עמומה ולמעשה ללא מענה. במחקרם של אריקסון ונסמן (Eriksson & Nasman, 2008) בנורבגיה עלתה טענה כי כשמתקיים שיתוף של ילדים בשירותי רווחה הוא נעשה למראית עין בלבד, ואילו בפועל תהליכי קבלת ההחלטות ממשיכים ליצור הדרה ובעיקר תחושה של ריחוק בקרב ילדים. האם מדובר על יצירת תחושה בלבד או

שבפועל תהליכי קבלת ההחלטות נעשים תוך הדרה וריחוק של ילדים? בין מסקנות החוקרים עלתה התובנה, כי עצם השיתוף, ויותר מכך, אופן השיתוף, הם בעלי משמעות רבה עבור ילדים.

מידת האוטנטיות שהילד חש בתהליך שיתופו, וכן האופן שבו הוא מוזמן להביע את דעתו האמיתית ונחשף לכל המידע הרלוונטי לו באופן המותאם לגילו ולמצבו, הם ההופכים את המפגש בינו לבין שירותי הרווחה לשותף. בהקשר זה, מדרגים של שיתוף המופיעים בספרות מציעים התבוננות נוספת על מושג ה"אמת", כפי שהוא יכול לבוא לידי ביטוי בוועדות תכנון טיפול והערכה, הן בתכנים העולים בוועדה והן בגישה אליהם ובתהליכי קבלת החלטות על פיהם. כך מחלקת לויין (Levin, 2012) את מופעי השתתפות המתאפשרים בשירותי הרווחה לשלוש קבוצות:

- (1) שיתוף הלכה למעשה, ובו החלטות מתקבלות במשותף, על סמך ידע משותף;
- (2) שיתוף מטעה, ובו החלטות מתקבלות בנפרד, או שמידע איננו עובר באופן ברור בין שני הצדדים במפגש;
- (3) שיתוף מנוגד, ובו החלטות מתקבלות בנפרד, על סמך מידע חלקי.

לגבי שיתוף ילדים בקבלת החלטות בשירותי רווחה מציין לנסדאון (Lansdown, 2010), כי שיתוף זה עשוי לקבל צורות רבות, החל מהיוועצות בילד ועד לשיתוף פעולה שבו לעתים דעתו או רצונו של הילד הם הקובעים בקבלת ההחלטה הסופית בעניינו.

מחקר נורבגי אשר התחקה אחר עמדות של עובדים סוציאליים לגבי השתתפות ילדים בהחלטות הקשורות לחייהם מצא כי העובדים שראוינו חסרים את הכלים לתקשר עם ילדים בצורה נכונה ומותאמת, ולכן החליטו במקרים רבים "לוותר" על שמיעת קולם של הילדים על אף דרישת החוק לעשות כן (Vis, Holtan & Thomas, 2012). מחקר שנעשה בארץ במטרה לדעת את מידת יישום הרפורמה בנושא השתתפות ילדים בוועדות, מצא שהקשר עם הילדים אשר על שלומם אמונים העובדים הוא זניח, ומרבית העובדים הסוציאליים בחרו שלא לשתף ילדים בדיוני הוועדות. העובדים הדגישו שאין להם ידע על עבודה עם הילדים, וש'הלקוח' מבחינתם הוא המשפחה או ההורים ולא הילד עצמו (אלפנדרי, 2016). מחקרים אודות עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי רעיון השיתוף באופן כללי מצאו כי עמדות אלו מורכבות ונוגעות להיבטים אלמנטריים בעבודתם ובוהותם של העובדים, ובהם תקווה לשיפור מצב לקוחותיהם, תפיסותיהם לגבי זכות הבחירה בשירותים חברתיים וכן תסכול מעמימותה של המדיניות המכוונת אותם ואי גיבוייה במשאבים מספקים (Levin, 2015); משתנים אישיים כגון שנות הוותק של העו"ס ומספר ילדיו לבין עמדותיו לגבי השמה חוץ-ביתית של ילדים (ללו, 2000), וכן קשר בין עמדות של עו"סים לגבי

“היכת פנדורה”: עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

פונים ממעמד חברתי-כלכלי נמוך לבין קבלת ההחלטה על הוצאת ילד מחזקת הוריו (Enosh & Bayer-Topilsky, 2015).

הסוגייה בדבר השפעת דעתו האישית ועמדתו של העו"ס עלתה בדיוני ועדת רוטלוי (רוטלוי, 2003) אשר דנה בנושאים הקשורים בזכויות ילדים בעקבות אשרור אמנת הילדים של האו"ם בכנסת. הוועדה מצאה כי ייצוג ילדים בהליכים פליליים ואופן התנהלותם מושפעים מתפיסות ערכיות אישיות של גורמים מקצועיים המחליטים על השתתפותם, ובכך נעדר תהליך הייצוג והשתתפותם בקבלת החלטות אחרות. בעניין האתגרים הטמונים בשמיעת קולם של ילדים בתהליכי החלטה בעניינם, פסקה הוועדה כי התרת סייגים לייצוג רצון הילד עלולה ליצור מדרון חלקלק, שבו כל עמדה המרמזת על ניגודיות מול טובת הילד תצדיק אי שמיעת קולו. כלומר, טובת הילד כמושג עמום עלולה להוביל לאי-שתתפות ולהדרה וכן לשיקול פטרנליסטי של האמונים על ייצוג רצון הילד. נדמה כי המתח העיקרי בניסיון לשתף ילדים בקבלת החלטות נוגע לעתים לסתירה בין זכויות הילד לבין הגנתו. בעוד שהמלצות והנחיות שונות מקדמות את זכותו של הילד להישמע, חקיקה אחרת מטילה על עובדים סוציאליים אחריות גדולה למנוע המשך פגיעה בילדים תוך שמירה על שלמות נפשם בתהליך ההתערבות (Shemmings, 2000; Spratt, 2000). מחקרים שהתמודדו עם סוגיה זו במדינות אחרות, מצביעים שהמערכת מפקירה את העובדים הסוציאליים בשדה זה, ושאותם מתחים אינם מלווים בהכשרה מתאימה, בהדרכה מספקת או במדיניות מכוונת (Colton, Drury & Williams, 1995; Connolly, 1994; Lansdown, 2010).

המחקר הנוכחי בודק עמדות עובדים סוציאליים כלפי שיתופם של ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה בישראל, מתוך הבנת מורכבות מצבם של העובדים הסוציאליים. המחקר מציע התבוננות נקודתית אך מעמיקה על המחשבות, הרגשות והלבטים שעמם מתמודדים עובדים סוציאליים בישראל בהקשר זה. ככזה, בחר המחקר בחקירה איכותנית-נטורליסטית (Lincoln & Guba, 1985), המאפשרת שמיעה אקטיבית של חוויות הזולת והגשת דבריו לקורא ללא התערבות פרשנית משמעותית. בכך מקווה המחקר לחשוף חלק מן האתגרים וההזדמנויות שמזמן המאמץ ליישם מדיניות עמומה וסותרת לעתים עבור עובדים סוציאליים העוסקים בתפקידים הקשורים בהגנה על זכויות ילדים.

שיטת המחקר

המדגם

במחקר הנוכחי השתתפו 12 מרואיינים, אשר משקפים 'כיסאות' שונים מסביב ל'שולחן' ועדות תכנון טיפול והערכה: יו"ר הוועדה – עובד סוציאלי בכיר, עו"ס

ממסגרות חוץ-ביתיות, עו"ס חוק נוער ועו"ס משפחה. כל המשתתפים הם עובדים סוציאליים אשר הגיעו משלוש מסגרות חוץ-ביתיות שונות וכן משבע מחלקות לשירותים חברתיים באזור ירושלים. המדגם כלל ארבעה גברים ושמונה נשים בעלי ותק של 5–20 שנה בתפקידם.

לפני גיוס המשתתפים קיבל המחקר את אישור ועדת האתיקה של אוניברסיטת תל-אביב וכן את אישור משרד הרווחה והשירותים החברתיים. לפני תחילת כל ריאיון חתמו המשתתפים על טופס הסכמה מדעת. לאורך המחקר כולו נעשה מאמץ להקפיד על עקרונות האתיקה המעורבים בביצוע מחקר מסוג זה, ובהם מניעת נזק, הסכמה מדעת, העצמה וסודיות (Peled & Leichtentritt, 2002).

הדגימה וההליך

הדגימה במחקר התבצעה בשיטת 'כדור שלג', ובמאמץ לשלב במדגם ממלאי תפקידים מגוונים בוועדות תכנון טיפול והערכה. לצורך הגיוס נעשתה פנייה לעובדים במחלקות לשירותים חברתיים ומסגרות חוץ-ביתיות שהמחבר הראשון הכיר מעבודתו כעובד סוציאלי. עובדים אלה פנו לעובדים אחרים ולאחר הסכמתם נעשתה אליהם פנייה טלפונית. בשיחות הטלפון נמסר מידע מלא ככל האפשר על המחקר ומטרותיו. לאחר מכן נקבעה פגישה עם כל אחד ממשתתפי המחקר במקום ובזמן שהתאימו לו. היו שבחרו להתראיין במקום העבודה, היו שביקשו להתראיין בחדר הוועדה עצמו והיו שהעדיפו להתראיין בביתם מחוץ לשעות העבודה. את הראיונות עשה המחבר הראשון, והם הוקלטו ותומללו. בתהליך התמלול נקרא כל משתתף בשם בדוי. הראיונות נמשכו כשעה והתקיימו בחודשים יוני-יולי 2014.

הנתונים נאספו באמצעות ראיונות עומק שהתבססו על מדריך ריאיון מובנה למחצה שפותח לצורך המחקר הנוכחי. השאלות במדריך הריאיון התבססו על הספרות הקיימת בתחום שיתוף הילדים וקבלת החלטות בעבודה סוציאלית עם משפחות, וכווננו לדילמות העומדות בפני אנשי המקצוע בקשר לעמדותיהם ותפקידם בוועדה. לדוגמה: "חשוב על ועדה שבה השתתפו נערים או ילדים. איך התרשמת שהרגיש הילד או הנער? האם קיימים מצבים שבהם אתה מעדיף או שהיית מעדיף לא לשתף ילדים/נוער בתהליכי קבלת החלטות? או שבהם לא רלוונטי לדעתך לשתף ילדים/נוער בקבלת החלטות לגבי עצמם ומשפחתם? מהם המצבים הללו? ממה הם מורכבים?" כן נשאלו שאלות על סוגיות של שיתוף בחייהם הפרטיים והאישיים של המשתתפים הרלוונטיים למחקר. לדוגמה: "אנא נסה לתאר את החוויה האישית שלך כילד – כמה שיתפו אותך בסוגיות שקשורות לחיך? אם יש לך ילדים אשמח לשמוע גם על חוויות של שיתוף ילדיך במהלכים ובנקודות משמעותיות הקשורות לביתך הפרטי". כמו כן ניתן מקום לשיח פתוח עם המרואיינים על שיתוף ועל עמדתם כאנשי מקצוע לגבי הוועדה והילדים המשתתפים בה.

"היכת פנדורה": עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

ניתוח הנתונים

הראיונות נותחו על פי עקרונות של ניתוח תוכן ושיטת ניתוח תמטית קטגוריאלית-ממפה (שקדי, 2003). כלומר, נבנו ראשי פרקים וקטגוריות אשר חזרו על עצמם בראיונות, ודברי המשתתפים חולקו לקטגוריות אלו. נבחרה ההתמקדות בחוויות העובדים והדגשת אלמנטים סמויים ולא מדוברים בעבודתם. תהליך זה כלל כמה שלבים: (1) תמלול הראיונות; (2) קריאה חוזרת ונשנית של הטקסטים כדי להפיק תובנות רוחביות לגביהם; (3) חלוקת הטקסט ליחידות של משמעות, כלומר, יצירת רשימת נושאים ותוכנות שעלו מהראיונות; (4) צמצום הנושאים ויצירה של כמה עשרות תת-קטגוריות (שיטת העץ); (5) צמצום ואיחוד של קטגוריות הקשורות זו לזו ובניית שלד תמטי המייצג את דברי המשתתפים, באמצעות בניית שש קטגוריות המשקפות את מטרת המחקר.

לאחר שנוצרו קטגוריות משותפות מן הראיונות השונים נכתבו התמות המופיעות במחקר ונעשה ניתוח צורני ומילולי. הנתונים נותחו על פי הגישה הנטורליסטית המעודדת דיאלוג חופשי ומשותף (Lincoln & Guba, 1985). את הנתונים ניתח המחקר הראשון, איש שדה, ולווה אקדמית במומחית בתחום הגנת הילד, תוך התייעצות עם גורם אקדמי נוסף המומחה בתחום השיתוף. על בסיס השיטה הנטורליסטית שולבו בפרק הממצאים ציטוטים רבים, כדי להציג את הסוגיות השונות בשפתם של המרואיינים ככל האפשר (Lincoln & Guba, 1985).

ממצאים

יש להדגיש את השונות הרבה בחוויות שתיארו המרואיינים. ניכר היה כי מחלקות שונות מיישמות באופן שונה את עקרונות הוועדה. עניין זה כרוך באי-אחידות ובתחושת אי-סדר שחזרה על עצמה כחוט השני בין התמות המרכזיות שעלו מן הנתונים, והן מתוארות להלן.

נוכחות ההערך

תמה ראשונה, אשר הייתה שזורה לאורך כל הראיונות, קשורה במהות המחקר הנוכחי ומהווה את המסגרת המארגנת של יתר הממצאים, מכיוון שהיא קשורה למהות חוויית השיתוף וראיית האחר, כנתיב לאפשרות לשתף ילדים בקבלת החלטות בעניינם. מבין השורות של דברי המרואיינים נשמעה תפיסה וחוויה של 'נוכחות ההערך', כלומר, המתחים בין היות דבר מורגש ומשמעותי ועם זאת נעדר פיזית מהדיון. הנוכח/נפקד/נעדר במוכן זה הוא הילד, אך נדמה שלא רק הוא. בדברי המשתתפים אפשר לזהות

מתח בין הילד כמושא הדיון לבין הילד העומד מחוץ לדלת, וכן בין מדיניות קיימת לבין העדרה בצמתים שונים; המתח בין הנאמר ללא-נאמר, המוצהר והלא-מוצהר. המרואיינים תיארו את מצבי ה'היעדרות' הפיזיים והסימבוליים השונים כ"הצפה" (חנה), "דרמה בלתי צפויה" (אהרן) ו"חוסר שליטה" (ניר). המרואיינים תיארו את מילוי מקומו של הנעדר כמערב שיקול דעת נרחב ביותר, אשר הקו המנחה העיקרי בו מוכתב על ידי גישת "כל מקרה לגופו". כלומר, החלטה אישית הנקבעת בכל מקרה על פי תפיסתו של העו"ס את הסיטואציה וללא קווים מנחים כלליים ברורים. הקרבה והמרחק מנושא שיתוף הילדים הורגשו גם במהלך הראיונות. תכופות היה צורך להזכיר למשתתפים את הציר שסביבו נע הריאיון, ולצמצם הסחות דעת וסטיות מנושא הדיון לנושאים אחרים הקשורים בעבודת הוועדות.

דרמה בלתי צפויה

במהלך הראיונות נעשה ניסיון להבין את דרכי פעולתה והתנהלותה של הוועדה בנוגע לשיתוף הילדים. ונמצא כי העובדים הסוציאליים הפגינו חוסר ידע לגבי התקנות. כך למשל לא הכירו כלל את הרפורמה המתנהלת בשנים האחרונות בנושא זה וחסר להם ידע על התנהלות הוועדות ועל החוקים וההנחיות בעניינן. נדמה שהתנהלות הוועדות שונה בין המחלקות ובתוך המחלקות עצמן, דבר שהקשה על העו"סים לתאר או לאפיין את התנהלותה. שונות זו לא תוארה בהכרח כשלילית. בהקשר זה סיפרה מיכל, עו"ס משפחה:

אני לא חושבת שיש נוהל רשמי [...] מה שטוב במקום העבודה שלי הוא שיש חשיבה על כל מקרה לגופו, כאילו אין מדיניות חורצת של שיתוף.

גם חנה, עו"ס לחוק נוער (האמונה על נושא החוק בוועדות), הדגישה את החשיבה הפרטיקולרית במקרים של שיקול דעת ופרשנות לשון ההוראות: "צריך אולי לעשות חוק שזה יהיה לשיקול דעת...". הן מיכל והן חנה מבטאות כפילות: הצדקת המצב הקיים וגם רצון לאפשר לעו"ס שיקול דעת פרטני בכל מקרה ומקרה. העמדה של 'כל מקרה לגופו' יכולה להתפס כעמדה נפשית, ולא רק עמדה עקרונית-חוקית-פוליטית. כלומר עמדה זו חורגת מתפיסה של שיקולים רציונליים, ונראית קשורה יותר לחוויה אישית או רצון אישי לחופש וגמישות. היו מרואיינים שהדגישו את חשיבותה של מסגרת מנהלית המאפשרת גמישות, כתשתית המכתיבה לכל היותר את עקרונות הבסיס של שיתוף ילדים בוועדות:

מה שטוב בתע"ס [תקנון העבודה הסוציאלית]... הוא נותן מסגרת ויש שם סעיף שיש סמכות ליו"ר ועדה לשנות לשיקול דעתו... אני חושבת שכן צריכה להיות אמירה שצריך לשתף ילדים בוועדות מגיל מסוים. (מיקה, יושבת ראש ועדה)

“חיבת פנדורה”: עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

בדברי המרואיינים, המתבוננים במעשה הוועדה מנקודת מבט שונות, בלטו יחסי הגומלין בין האישי למקצועי בגישה לשיתוף ילדים. העמדה כלפי רגולציה הייתה אמביוולנטית; מדיניות נתפסה ככלי להעברת מסר לעו"סים, אך לאו דווקא ככלל וכמסד לפיקוח.

חיבוק ותודה

המרואיינים תופסים את מקצועם כעובדים סוציאליים כמקצוע המכוון לרווחת ילדים והגנה עליהם ולא חלילה כדי לפגוע בהם. מירה (עו"ס משפחה) אמרה ממה מורכב לדעתה החשש של עובדים סוציאליים לגבי שיתוף ילדים:

אנחנו נורא עסוקות בפלסטרים – לחבק ולעטוף בצמר גפן... זה כאילו לנסות לא להתעמת. אנחנו נורא לא אוהבות להתעמת. כשמביאים ילד אז צריך להתעמת... אנחנו לא אוהבות להיות רעות... אנחנו רוצות שיחבק אותנו ויגיד לנו תודה רבה.

מירה מעריכה כי לעיתים ההחלטות והמעשים של העו"סים בתהליך קבלת ההחלטות בוועדות נובעים מתוך רצון לאהבה או מחשש מפני עימות. שני המרכיבים הללו, שהם היבטים רגשיים של העבודה המקצועית, קיבלו ביטוי בהתנהלות הוועדה:

אין ספק, זה לא נעים. שההורה מקלל אותך, שההורה מטיח בך האשמות רחוקות מהמציאות. אני לא חושבת שיש מישהו שזה לא פוגע בו בכלל... יש עובדים שאני רואה שהם נפגעים ולא מסוגלים להמשיך לשאול את השאלות ויש עובדים שכל הוועדה שותקים כמו דג. (מיקה, יושבת ראש ועדה)

שיח מעניין התקיים בהקשר זה עם צבי (עו"ס חוק נוער), אשר ביטא דברים דומים, אך מנקודת מוצא שונה. צבי תיאר מצב שבו ועדה התנהלה באופן שהוא תיאר כחיובי, ושיתוף הנערה היה טוב ומועיל:

הנערה הזאת, אתה פתאום שומע קול של ילדה שסומכת על העובד סוציאלי שלה, שמתחננת. והנערה הזאת יצאה והיא מודה לאל שהיא יצאה מהבית.

לדברי צבי, שיתוף מוצלח של ילד בוועדה הוא שיתוף שבו הילד מסכים עם העובד סוציאלי ובעצם מודה לו על עזרתו. צבי שרטט בדבריו שיקול משמעותי לתפיסתו את שיתוף הילד והוא הכרת הטובה של הילד עצמו למערכת או לעובד סוציאלי המטפל במקרה. שיקול דומה, בעל אופי תרפויטי יותר עלה בדבריה של מיכל (עו"ס משפחה) שהדגישה את החשש מאכזבת הילד:

זו מורכבות שצריך לחשוב עליה, כי הוא הגיע עם ציפיות מאוד גבוהות לוועדה, והיא' שהוא קיבל שם יכול לגרום לאכזבה [...] ולייאוש.

אמתי מרמור, ליה לויין וכרמית כץ

מדבריהם של מירה (עו"ס משפחה), צבי (עו"ס חוק נוער) ומיכל (עו"ס משפחה) אפשר להבין כי תפיסת הלקוחות (המשפחות והילדים) חשובה להם מאוד. יש להם רצון ואולי גם צורך להיות 'האיש הטוב' ולקבל משוב חיובי. הבחירה להיות עובד סוציאלי קשורה לרצון לעשות טוב ולקדם את הפונים לעזרה. תסכול גדול נוצר כאשר הרצון הטוב מוביל לדרך חתחתים. מיקה (יושבת ראש ועדה) הדגישה זאת:

לי יותר קל... כי לא השקעתי בהם חצי שנה, הם לא היו המקרה הכי אינטנסיבי שהשקעתי בו את הלב... יש עובדים שאני רואה שהם נפגעים...

פגיעה זו בעובדים מתרחשת תכופות, ובאופן חשוף מול 'קהל' הוועדה. המשתתפים ציינו את הקושי שהם חשים בהיותם בעמדה של מאוכזבים ונזופים, אשר לדעתם נגזרת מהשיתוף ומתוצאותיו.

אי בודד

חלק מן המרואיינים במחקר דיברו על שיתוף ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה לא רק כסוגיית נוכחות הילדים או התמקמות בתוך מערכת שיקולים מקצועית או משפחתית. חלקם בחרו להתמקד גם במידת השיתוף האמיתי המתאפשר עם ילדים בוועדות.

החווייה של עו"סים רבים הייתה שלמרות נהלים המבנים את העבודה עם המשפחה ועם הילד כתהליך ולא כאירוע בודד, הרי בפועל שיתוף הילד נעשה באופן 'תלוש' בוועדה עצמה, ולא כחלק ממהלך כולל. בהקשר זה הביעו חלקם תסכול, עד כדי תחושה כי שיתוף שנעשה באופן שטחי מעמיק את הדרתם של ילדים, ואינו מכבדם:

אז מכניסים את הילד לתוך הוועדה ושואלים אותו מה הוא חושב שהוא רוצה, מה הוא חושב שטוב בפנימייה?... או שמטיפים לו כל מיני מוסר או שמשבחים אותו ואומרים לו 'שמענו כמה התקדמת'... זה לא שיושבים איתם ומרחיבים איתם מי הם ומה הם היו רוצים? זה כמה שאלות כאלה... אמרת את דברך, ראינו אותך. (נתן, עובד מרכז חירום לילדים שהוצאו מבתים)

את התפיסה שהשאלות הן מצג שווא ואין התייחסות ממשית לרצונם של ילדים, מסבירה מרואיינת אחרת כתוצר של מגבלות הוועדה בצורתה הנוכחית, על המשאבים העומדים לרשותה ועל העמדות המורכבות המעורבות בה:

הוועדה לא יכולה להכיל את הילד באמת. (ליאורה, עובדת מסגרת חוץ-ביתית)

נקודת העימות בין תפקידה הפרופסיונלי של העבודה הסוציאלית להכיל כאב לבין אופייה הקונקרטי ולעתים בלתי שקוף של התנהלות הוועדה, יצרה לדעת מרואיינים מצב של חוסר אונים עבור כל המעורבים בסיטואציה. במצב כזה, יש ספק בתועלת

"חיבת פנדורה": עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

שבשיתוף הילדים בוועדות, מעבר להנכחתם כמושאי הדין. אמרה חיה (עו"ס משפחה):

יש היכרות מינימלית עם הילדים. מעט מדברים איתם, מעט יודעים איך לעבוד עם ילדים... זה כל כך מהותי בכל ההבניה של המערכת — זה קשור בעומס וקשור במידת ההכשרה. בתחושת הביטחון המקצועי של לדבר עם ילד, להבין את העולם שלו...

מדבריה של חיה עלתה סוגיה נוספת: חוסר הידע על התערבות שתפנית נכונה או אפקטיבית במסגרת הוועדות. חלק מן המרואיינים תפסו את הוועדה ואת עבודתם בראש ובראשונה כ'כלי טיפולי', ובתור שכזאת, חשו אבודים לנוכח הדרישה לאפשר שיתוף מבלי שלמדו או הונחו כיצד לעשות זאת, וללא שקיבלו משאבים, הן של זמן והן של הכשרה ותקנות, הנדרשים לכך.

חיבת פנדורה

תמה משמעותית נוספת שעלתה מהראיונות היא יכולתם של הילדים להכיל את התכנים העולים בוועדות תכנון טיפול והערכה, כשיקול מכריע בשיתופם. כך למשל, אמר צבי (עו"ס חוק הנוער):

הילד לא יכול להיות שותף בקבלת ההחלטה או בכלל, ברמה הרגשית לא נראה לי מותאם שהוא יהיה בוועדות האלה... הרבה פעמים זה ילדים להורים גרושים ו'ספליטים' וצרחות בוועדה וקללות בוועדה, שאני יכול להגיד הילד רואה בבית הכול, גם ככה הוא חי ברגיל, אבל זה לא מותאם בכלל. אם אנחנו לוקחים את זה למקום מקצועי, זה לא מקום של הילד.

ליאורה (עו"ס במסגרת חוץ-ביתית), אמרה כי לעתים אפילו אינה מיידעת את הילד על קיומה של ועדה בעניינו. הסיבה לכך היא אי-אמון מקצועי בסיסי ונחרץ ביכולתו של השיתוף לתרום לילד:

זה סתם מציף מבחינתו את הפנטזיה שכל הזמן קיימת — אולי יוציאו אותי מכאן? אולי אני כבר ילד טוב? אולי אני אצליח לשכנע מישהו? אבל כולנו יודעים שזה לא יקרה. הוא בתוך תהליך... הוא לא יחזור הביתה, לא תשתנה לו התוכנית. ואז אתה פותח חיבת פנדורה שעדיף לשמור עליה סגורה. הילד לא יודע שזה פתוח לדין מחדש ואני מעדיפה להשאיר את זה ככה. כל יציאה מהשגרה מציפה אותם ומעוררת את כל השדים וכמה שפחות מזה עדיף.

עמדה זו, המעודדת פטרנליזם כמנגנון הגנה על הילד, קיבלה משנה תוקף בדברי בעלי תפקידים אחרים אשר השתתפו במחקר, בהם נתן (עו"ס מרכז החירום לילדים שהוצאו מביתם):

אמתי מרמור, ליה לויין וכרמית כץ

כשיודעים שיצאו שם דברים מאוד מאוד קשים אז מראש מונעים את הילד מהסיפור הזה. הם [הילדים] לא יכולים לשאת את כל המשמעות של מה הם עושים ולמה הם במרכז חירום.

משתתפים אחרים במחקר היו נחרצים פחות. לדעתם מאפיינים שונים של הילד ושל נסיבות חייו הם הקובעים את דרגת שיתופו בוועדה, אם בכלל:

לפעמים ילד נמצא בהרגשה ובתחושה אבל הוא לא בשל עדיין לשמוע את כל הדברים, את זה שההורים שומטים אותו, את זה... אני לא בטוחה שזו חוויה טובה עבורו. נכון הוא יודע ואפשר לדבר איתו על הדברים אבל במעמד כזה של אלף אנשים זרים זה... אני אגיד לך חוויה של, זה לא היה בדיוק ועדה בהגדרה שלה אבל זו חוויה שלי כסטודנטית... שלושים אנשים עם ילדה בת 10, ודיברו על פגיעה מינית שהיא עברה מאח שלה. משהו מזעזע פשוט. אני רציתי להיקבר שם. זו הייתה עבורי חוויה מזעזעת ואני בטוחה שעבור הילדה גם כן.
(צילה, עו"ס במסגרת חוץ-ביתית)

ברוח אחרת הדגישה מיקה (יושבת ראש ועדה) דווקא את ההסתרה כפגיעה בילד, ואת השיתוף כמקדם נקודתי של צדק עבורו. בדבריה מודגש ההבדל המורכב בין הסתרה, הגנה ושמירה והאיזון בין כל אלו לכבוד הילד:

אני חושבת שילד בן שבע צריך לדעת את המורכבות של המצב, כמה אפשר לשתף אותו. לא אומרים לו 'אימא שלך לא מתפקדת ואבא שלך חלאת אדם'. לא ברמה הזאת. הוא יודע שהמצב מורכב. הוא חי את זה. הוא יודע את זה יותר טוב מאתנו... אנחנו רוצים לשמוע מה יש לו לומר, מה הוא חושב? על המצב בבית, מה הוא רוצה, מה הוא חושב על האחים שלו. יש להם מה לומר... זה החיים שלו, לא שלנו, עם כל הכבוד לנו.

דיון

בניתוח הממצאים זוהו כמה תמות עיקריות בנרטיבים של העובדים הסוציאליים. נתמקד בשאלה העקרונית בעניין שיתופו של הילד בוועדות ובשאלות בדבר השתתפותו בעיני העובדים.

שאלת שיתופו של הילד או אי שיתופו, וכן בחינת אופן שיתופו בוועדות תכנון טיפול והערכה, עוסקת בכמה היבטים היוצרים תשלובת. ההיבט הראשון נעוץ במעבר ההדרגתי לחשיבה ממוקדת זכויות, כפי שהיא משתקפת בהחלטת הכנסת לאשר את אמנת זכויות הילד של האו"ם בשנת 1991, אשר משווה את זכויותיהם האזרחיות של ילדים עם זכויות של מבוגרים. פן שני של היבט זה הוא הנזק שעלול להיגרם לילדים

“היכת פנדורה”: עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

בעקבות ההשתתפות בתהליכי החלטות רשמיים בעניינם. כאמור, היבט זה הוא מסלעי המחלוקת המרכזיים בתחום שיתוף הילדים. אחדים גורסים כי יש סכנה לרווחתו הנפשית של הילד בעקבות ההשתתפות, ואחרים גורסים כי בעצם ההשתתפות יש פוטנציאל לשחרור והעצמה של הילד (Vis et al., 2012). תמה עיקרית שנמצאה במחקר הנוכחי, “היכת פנדורה”, עומדת בלב דיון זה, ובעיסוקם הבלתי פוסק של אנשי המקצוע בשאלה אם השתתפות בוועדות תכנון טיפול והערכה תיטיב עם הילדים או תזיק להם. ממצא זה מתכתב עם גוף גדול של כתיבה בנושא שיתוף ילדים, המזוהה את מוקד האתגרים בהקשר זה במתח הקיים לעתים בין המחויבות לממש את זכויותיו של הילד לבין הרצון להגן עליו (Connolly, 1994). מתח זה מפגיש בין תפקידם של עובדים סוציאליים כמממשים מדיניות באמצעות פעולות טכניות, לבין עמדתם כאנשי מקצוע תמיכתי ומקדמי תהליכים טיפוליים (Spratt, 2000). עוד מתקשר ממצא זה למתח המוצג בספרות בין זכויות הילד לבין רצונותיו (Coyne & Harder, 2011). כל בעלי התפקידים שהשתתפו במחקר טענו שזכויות הילד מקבלות פרשנות עמומה במסמכי מדיניות, ורצונות הילד הם נעלם אשר אין להם ידע וזמן ללמוד אותו. בהקשר זה חשוב לציין כי יש בסיס מחקרי נרחב לגבי הדרכים שבהן אפשר לשמוע את קולו של הילד, ובראשן בניית מערכת יחסים טובה ומתמשכת, יצירת אווירה בלתי פורמלית, תקשורת באמצעות ציור או כתיבה, ועוד (Boshier & Steel-Baker, 2007; Vis et al., 2012).

מצב זה מוזן ומזין גם את ההקשר שבו מתקיימות ועדות תכנון טיפול והערכה, כלומר ההקשר של הארגון המתמודד תכופות עם מקרי חירום, והעממות של הרעיונות המנחים אותו, כגון ‘שלום הילד’ או ‘טובת הילד’. מצב זה מזמן אופנים אפשריים שונים מאוד של שיתוף ילדים בוועדות, ואלה מציעים הסברים למושגים העמומים יותר מאשר על בסיס מדיניות אופרטיבית, מודלים מוכחים לעבודה או עקרונות מקצועיים ברורים (Enosh & Bayer-Topilsky, 2015). כל אלו עומדים ברקע ממצאי המחקר הנוכחי.

היבט שני עוסק בהגדרת המונח ‘שיתוף’ בהקשר של ילדים, ממנו נגזרים מופעים שונים של יישומו. בעניין זה הציגו משתתפי המחקר מגוון רחב מאוד של פרשנויות לרעיון השיתוף, שצורתו הבסיסית ביותר היא עצם נוכחותו של הילד בדיונים או בחלקם, ויתרה מכך, עצם ידיעתו על קיום הדיון. למעשה, אף אחד מן המרואיינים לא התייחס לקיום שיתוף ברמות גבוהות של שותפות בקבלת החלטות (Levin, 2012) בוועדות תכנון טיפול והערכה.

הסוגיות השונות שהציגו משתתפי המחקר יכולות להיות מוסברות באמצעות תיאוריות המדגישות את המקום של יחסי כוח במפגש בין מוסדות טכנוקרטיים לבין אזרחים (וובר, 1947). בהקשר הנוכחי, שיתוף בוועדות תכנון טיפול והערכה עשוי להתפרש באופן דיכוטומי או דואלי – כמבקש לשנות סדרי כוח בין אנשי מקצוע או

מבוגרים לילדים, כמכוון לשמור על יחסי הכוח הקיימים באמצעות מנגנוני פיוס, או כשילוב היברידי של השניים.

במחקר הנוכחי עלה שבתוך הוועדה יש עוד מורכבות, והיא השפות השונות המשמשות בה – השפה המקצועית לעומת שפת המשתתפים בה – ומורכבות של זוויות ראייה שונות על המצב בין עולם הילדים לעולם המבוגרים.

היבט שלישי עוסק בתגובה הרגשית של עוסי"ם לרעיון שיתוף הילדים. חלק מן המרואיינים תיארו תהליכים מתמשכים של התקרבות והתרחקות לגבי הרצון לשתף את הילד בדיון בעניינו, אמביוולנטיות ובלבול. מצב זה עשוי להזכיר את דברי דיוויס ופרולי (Davies, & Frawley, 1994) שתיארו את עמדת 'המציל האידיאלי והאומניפוטנטי' בעבודה עם טראומה. בדפוס זה של יחסי העברה לוקח המטפל על עצמו את תפקיד המציל הכול-יכול. בעקבות מצבו הלא פשוט של הילד, המטפל עשוי להגיב באחת משתי אפשרויות: (1) דאגה והשקעה עצומה בילד; (2) התרחקות או אף נטישה, מפאת הקושי שבהכלת המצב.

עדויותיהם של בעלי התפקידים השונים במחקר הנוכחי מראים על שילוב בין התגובות, ועל תנועה מתמדת בין רצון לשנות את המציאות של הילדים לבין סגירות וחשש מעימות או שינוי ניכר ביחסי הכוח בתוך הוועדה. אפשר להניח כי התגובות שתוארו, הנפוצות בעבודה עם ילדים נפגעי התעללות או הזנחה, חריפות במיוחד במעמד ועדת תכנון טיפול והערכה. ועדה זו מתקיימת לרוב כאירוע יחיד ולא כתהליך כפי שמומלץ, ומטרתה המוצהרת היא לעזור ולשקם את חייו של הילד הנדון ובמידה מסוימת 'להצילו'. כמו כן, הוועדה מזמנת בעלי תפקידים רבים ופועלת לפי שיקול דעת נרחב ונהלים כלליים, ואיננה מאפשרת לעוסי"ם את אורך הרוח, המחשבה וההכלה לבצע את תפקידם כראוי בעיניהם. פרשנות זו מהדהדת ממצאים קודמים אודות עמדות של עוסי"ם כלפי שותפות עם מקבלי שירותיהם. במחקרים אלו נמצא כי רעיון השיתוף מעמת עובדים עם תפיסות מקצועיות בסיסיות ועמדות מורכבות כלפי מקומם כעובדים בשירותי רווחה, כלפי אפשרות של שינוי בחיי לקוחותיהם, וכלפי זהותם המקצועית ויכולתם לממשה הלכה למעשה (Levin, 2015).

המרואיינים תיארו את עמימותם של נהלים וציפיות בקשר לשיתוף ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה כטומנת בחובה סיכונים לילדים, כי השיתוף, מידתו וטבעו, אינו מותאם להם ולמצבם. בתחומי המשפט, אשר הוזכרו במבוא, נוצרה פרקטיקה ארוכת שנים של ייצוג ושימוע; לא כך הדבר בכל הנוגע לשמיעת ילדים במערכת הרווחה. בהקשר זה חשוב לציין כי העובדים לא הכירו את הרפורמה אשר החלה להיות מיושמת בשנת 2008 לגבי שיתופם של ילדים, או לפחות לא הזכירו אותה בדבריהם, אף לא יושבי ראש ועדות. בדין וחשבון שהוציא משרד העבודה והרווחה נעשה ניסיון לתקן את המצב שבו דרך התנהלות הוועדה קשה לילדים, וכך נכתב שם:

"היכת פנדורה": עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

הקטין העומד במוקד החלטות הוועדה הוא ישות משפטית נפרדת מהוריו...
לצורך כך יש ליצור מנגנון מיוחד, נפרד, המתאים למעמד שמיעת קטינים
ושבמסגרתו הם יחוו בטוחים ומוגנים. (סילמן, 2014)

במחקר הנוכחי הדגישו המרואינים שהדרישות מהם לגבי שיתוף הילדים אינן
מביאות בחשבון את המציאות, שבה לעובדים אין זמן, הכשרה והדרכה בנושאים
סבוכים אלו.

זאת ועוד, המרואינים מצביעים על "נקודת עיוורון" לגבי השתתפותם של ילדים
בוועדות תכנון טיפול והערכה. עולה בין השיטין שאפשר להגדיר את 'השיתוף'
כמורכב משלבים שונים. אחרי השלב המקדים של יידוע הילד תוארו ארבעה שלבים:
(1) נוכחותו של הילד בוועדה. לנוכחות זו משמעות, בין אם הילד מתבקש להשיב על
שאלות או לדבר ובין אם לאו; (2) שמיעת קולו או דעתו של הילד; (3) השגת הסכמה
או אי הסכמה בין חברי הוועדה, ובינם לבין הילד; (4) התמודדות עם דבריו של הילד
בדגש על הכלת תסכולו במצבי קונפליקט.

המרואינים חלקו נרטיב אשר בבסיסו תפיסת "הכול או לא-כלום" לגבי שיתוף
ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה. עניין זה היה שזור ברבים מהראיונות. חלקם
בחרו לנטוש את רעיון השיתוף בשלב הראשון, בגלל חשש מן השלב הרביעי. בכך
לקחו על עצמם משימה בלתי אפשרית במובנים מסוימים. כך נותרה סמויה מעינם
האפשרות ליצור אירועים או תהליכים שתפניים בעלי ניואנסים דקים, החלטות דינמיות,
והתאמה בין נטייתם ועמדתם כלפי שיתוף ילדים לבין שיתוף מורכב. בהנחה שאי-
שיתוף או שיתוף מלא א-פריורי מתאימים רק בהקשרים ייחודיים וספורים, ייתכן
שעתיד שיתוף הילדים בוועדות תכנון והחלטה טמון בהגברת ביטחונם של עובדים
סוציאליים באפשרות להתמודד עם התסכול של הילד וכן בשיפור הכשרתם. וכמו כן,
בשיפור המדיניות וההנחיות המנחות אותם כך שיספקו מענה למקרים סבוכים
בעבודתם של עו"סים המשתתפים בוועדות.

לסיכום, ממצאי המחקר הנוכחי מצביעים על מורכבות רבת פנים בתהליכי קבלת
החלטות של עו"סים שהשתתפו בו לגבי שיתוף ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה.
נדמה כי נושא זה, על האתגרים וההזדמנויות שהוא מספק, ראוי לדיון ופיתוח בקרב
עו"סים, בכל דרגי הביצוע, הניהול ובעבודת המטה סביבו.

מגבלות המחקר

זהו מחקר איכותני, ובו ניתוח עומק של 12 ראיונות בלבד. לכן אין להכליל את ממצאיו
על כלל העובדים הסוציאליים המשתתפים בוועדות תכנון טיפול והערכה, אלא להציג
תובנות לגבי הנושא הנידון.

במחקר רואיינו אנשי מקצוע, ולא רואיינו ילדים בנושא שיתופם. עמדתם של

הילדים לא עמדה במוקד המחקר הנוכחי, ולכן מומלץ כי מחקרים עתידיים בתחום השיתוף יאפשרו הבאה והבעה של קולם בנושא זה. המחקר התייחס לילדים המשתתפים בוועדות כאל מקשה אחת. מחקר עתידי יידרש בוודאי לסוגיית השילוב שבין יחסי כוח מבוססי גיל, לבין יחסי כוח מבוססי אתניות, דתיות, מגדר, מצב כלכלי וגורמים נוספים.

מקורות

- אלפנדר, ר. (2016). הערכת רפורמה ארצית בתחום הגנת הילד שנועדה לשפר השתתפות ילדים בקבלת החלטות. *בטחון סוציאלי*, 99, 13–30.
- בן אריה, א., וינדמן, ו. ונחנסון-אנקרי, ר. (2008). השתתפות ילדים בתהליכי עיצוב מדיניות הילד בישראל. ירושלים: בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית באוניברסיטה העברית בירושלים והמועצה הלאומית לשלום הילד.
- וובר, מ. (1947). הטיפוסים של סמכות ותיאום מחייב. בתוך: ש. נ. אייזנשטדט, ע. גוטמן וי. עצמון (עורכים), *מדינה וחברה (עמ' 133–148)*. תל-אביב: עם עובד.
- וייסבלאי, א. (2012). תפקידה של מערכת החינוך באיתור וזיהוי ילדים בסיכון. ירושלים: הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- ועדת החלטה (9 בספטמבר 1995). *הוראות והודעות התע"ס*.
- ללו, ר. (2000). עמדות של עובדים סוציאליים ופקידי סעד לחוק הנוער במחלקה לשירותים חברתיים אודות הוצאת ילדים מהבית ומסגרות חוץ-ביתיות. עבודת מוסמך, אוניברסיטת תל-אביב.
- מורג, ת. (2010). עשרים שנה אחרי: תפיסת זכויות הילד על פי האמנה בדבר זכויות הילד. בתוך: ת. מורג (עורכת), *זכויות הילד והמשפט הישראלי (עמ' 15–63)*. תל-אביב: רמות.
- סילמן, ס. (2014). דין וחשבון הוועדה לבחינת מדיניות המשרד בנושא של הוצאה של ילדים למסגרות חוץ-ביתיות ונושא הסדרי ראייה. ירושלים: משרד הרווחה והשירותים החברתיים.
- עוזיאלי, ע. (2012). עקרון ההשתתפות הלכה למעשה: שיתוף התלמיד בוועדת השמה. חיבור לשם קבלת דוקטור לפילוסופיה, האוניברסיטה העברית בירושלים.
- רוטלוי, ס. (2003). דו"ח ועדת המשנה בנושא ייצוג נפרד לילדים בהליכים אזרחיים. משרד המשפטים, הוועדה לבחינת עקרונות יסוד בתחום הילד והמשפט ויישומם בחקיקה.
- שורק, י. וריבקין, ד. (2010). הערכת התכנית הניסיונית לשיתוף ילדים בהליכים משפטיים הנוגעים להם בבתי משפט לענייני משפחה. ירושלים: מכון ברוקדייל.
- שפירא, י. ח. (2012). מבקר המדינה ונציב תלונות הציבור, דו"ח שנתי 63. ירושלים.
- שקדי, א. (2003). *מיילים המנסות לגעת: מחקר איכותני: תיאוריה ויישום*. תל-אביב: רמות.
- Boshier, H. P., & Steel-Baker, D. (2007). Invisible parties: Listening to children. *Family Court Review*, 45, 548–559. doi: 10.1111/j.1744-1617.2007.00170.x
- Chae, Y., Goodman, G. S., Bederian-Gardner, D., & Lindsay, A. (2011). Methodological issues and practical strategies in research on child maltreatment victims' abilities and experiences as witnesses. *Child Abuse & Neglect*, 35, 240–248. doi: 10.1016/j.chiabu.2010.12.006
- Colton, M., Drury, C., & Williams, M. (1995). *Children in need: Family support under the children act 1989*. Aldershot, UK: Avebury.

“חיבת פנדרורה”: עמדותיהם של עובדים סוציאליים כלפי השתתפות ילדים בוועדות תכנון טיפול והערכה

- Connolly, M. (1994). An act of empowerment: The children, young persons and their families act (1989). *British Journal of Social Work, 24*, 87–100.
- Coyne, I. T., & Harder, M. (2011). Children's participation in decision-making: Balancing protection with shared decision-making using a situational perspective. *Journal of Child Health Care, 15*, 312–319. doi: 10.1177/1367493511406570
- Davies, J. M., & Frawley, M. G. (1994). Trauma and childhood sexual abuse in psychoanalysis. In J. M. Davies & M. G. Frawley (Eds.), *Treating the adult survivor of childhood sexual abuse: A psychoanalytic perspective* (pp. 11–25). New York, NY: Basic Books.
- Enosh, G., & Bayer-Topilsky, T. (2015). Reasoning and bias: Heuristics in safety assessment and placement decisions for children at risk. *British Journal of Social Work, 45*, 1771–1787. doi: 10.1093/bjsw/bct213
- Eriksson, M., & Nasman, E. (2008). Participation in family law proceedings for children whose father is violent to their mother. *Childhood, 15*, 259–275. doi: 10.1177/0907568207088426
- Lansdown, G. (2010). The realisation of childrens participation rights: Critical reflections. In B. Percy-Smith & N. Thomas (Eds.), *A handbook of children and young people's participation: Perspectives from theory and practice* (pp. 11–23). New York, NY: Routledge.
- Levin, L. (2012). Towards a revised definition of client collaboration: The knowledge-power-politics triad. *Journal of Social Work Practice, 26*, 181–195. doi: 10.1080/02650533.2010.545121
- Levin, L. (2015). Involvement as inclusion? Shared decision-making in social work practice: A qualitative account. *Health & Social Care in the Community, 23*, 208–215. doi: 10.1111/hsc.12152
- Levin, L., Gewirtz, S., & Cribb, A. (in preparation). Shared decision-making in Israeli social services: Social workers' perspectives on policy making and implementation.
- Lincoln, Y. S., & Guba, E. G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Malloy, L. C., La Rooy, D. J., Lamb, M. E., & Katz, C. (2011). Developmentally sensitive interviewing for legal purposes. In M. E. Lamb, D. J. La Rooy, L. C. Malloy, & C. Katz (Eds.), *Children's testimony: A handbook of psychological research and forensic practice* (pp. 1–13). West Sussex, UK: Wiley- Blackwell.
- Munro, E. (2011). *The Munro review of child protection: Final report a child-centred system*. London, England: The Stationery Office.
- Peled, E., & Leichtentritt, R. (2002) The ethics of qualitative social work research. *Qualitative Social Work: Research and Practice, 1*, 145–170. doi: 10.1177/147332500200100203
- Schofield, G. (2005). The voice of the child in family placement decision-making: A developmental model. *Adoption & Fostering, 26*, 31–44. doi: 10.1177/030857590502900105
- Shemmings, D. (2000). Professionals' attitudes to children's participation in decision-making: Dichotomous accounts and doctrinal contests. *Child & Family Social Work, 5*, 235–243. doi: 10.1046/j.1365-2206.2000.00160.x
- Spratt, T. (2000). Decision making by senior social workers at point of first referral. *British Journal of Social Work, 30*, 597–616. doi: 10.1093/bjsw/30.5.597

אמחי מרמור, ליה לויין וכרמיה כץ

Vis, S., Holtan, A., & Thomas, N. (2012). Obstacles for child participation in care and protection cases: Why Norwegian social workers find it difficult. *Child Abuse Review*, 21, 7–23. doi: 10.1002/car.1155